CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library
S.D.P.B.
Coll. No. 597

Title A work on Grammar.

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No.: 597 Subject: Grammar.

Title: A work on Grammar.

Author: — Scribe: —

Date of the work: — Date of the Ms.: —

Place of the work: — Place of the Ms.: —

Size: 10.1" by 4.4" Extent: 33" to 39 foll.

Language: Sanskrit. Script: Devanāgarī

Remarks: Incomplete.

मत्वौ ङः सिधुङित्यादौ स्यादः पदस्येतिनार्थ इति तदपि न। नीषसङ्कसे सिचीत्यादौ तादेरित्यर्थज्ञानेन दोषप्रसंगात्। नन्वाव्यवहि
तनकारपरछ्त्सादिस्यः परस्यार्द्धधातुकस्येत्यर्थस्तत्राश्रयिष्यत इति वाच्यं। वलीत्युक्तावव्यवहितयस्परकंगात्परस्यार्द्धधा
तुकस्येत्यर्थाश्रयणात्तु नरीष्यादिग्रहणावैयर्थ्यप्रसंगात्। वस्तुतस्तु यस्यार्द्धधातुकस्येत्युच्यमानेंगान्तेपपूर्वकं षष्ठीप्रक
ल्पनावावत्समानाधिकरणावगमेन तदादिग्रहणं प्राप्तं ततः पूर्वमेव तस्मिन्नित्यनेन नवल्लिपरे यदार्द्धधातुकं तस्येडित्य ई४
र्थप्रसंगाद्धुन्नुषिनेत्यादावेवस्यान्नतुन्नवितेत्यादाविति कथमादिग्रहणं वैयर्थ्यशंका। नीषसङ्केत्यत्र त्विछसाद्युत्तरपंच ४५
म्यांसाद्धाध्रुवणादान्तेपाणावात् परत्वात्तस्मादित्यनेनवाबाधात्तस्मिन्नित्यनेन न संस्कारइतकारपकार्द्धधातुकस्येत्यर्थो
न प्रयुज्यते। ङसीत्यत्र दोषापादनमपि पदस्येत्यस्यैतत्रावयवषष्ठीत्वं व्याख्यातवतामनुचितं। सामानाधिकरण्या
भावान्न तदादिग्रहणप्रसंगात्॥ नम्व्येत्यादावपिवडकारेण तदन्वयांगीकारे तु न दोषस्तेऽशेषापीतिदिक्॥ यत्त्वतोदीर्घोयञीत्य
त्राकृगर्यगाजयवयोरित्यतोङ्ग्रहणमनुवर्त्यातः परस्यस्यञादेः सार्वधातुकस्याऽदिसवर्णदीर्घेण सिद्धे दीर्घग्रहणं षष्ठ्यर्थक

सप्तमीनिर्देशेतदादिविध्यप्रवृत्तिंकश्चिदितिज्ञापनार्थं॥नचधुत्वावहिनिर्जराभ्यामित्यादौस्कस्याच्चिजराभ्याजरसस्त्व
तरस्यामित्यादीनांप्रवृत्तिरस्तिसतिस्यादितितत्याहृत्तयेदीर्घग्रहणमितिन्यासप्रसादयोरुक्तिर्युक्ता।सन्निपातपरिभा
षाबाधारणसंभवात्।तेनङसिधुडित्यादौनदोषइतिकश्चित्।तन्न॥अतइत्यस्यषष्ठ्यंतत्वेननङुत्तरसप्तम्याःषष्ठ्यर्थे
कत्वाभावाज्ज्ञापकस्वरूपानुपलंभादंगस्यतदूप्रसक्त्यादीर्घग्रहणस्यवैयर्थ्यस्यवकुमशक्यत्वाच्च॥अतइत्यस्यपंचम्यंतत्वा
भीकारेतुबहुवचनेऋल्येदोसिचेत्यत्रदोषः।प्रत्ययस्यकार्यित्वप्रसंगात्॥दीर्घग्रहणंसुपिचेत्युत्तरार्थं॥अटिकिसत्याम्या॰
मित्यत्रहलिलोपोनस्यादितिभास्करस्तन्न॥अएङिदित्सूत्रेभाष्यकैयटोक्तरीत्याविशेषविहितत्वात्स्यदाद्यत्वात्पूर्वंलोपे
त परत्वात्यदाद्यत्वेऽटिचसतिरूपसिद्धेर्निःप्रयोजनत्वात्॥तस्मादुक्तरीत्यांतिरेवात्रसमाधानं॥एवंचोताभ्यांदेवस
वितरित्यादावदवग्रहेनदोषः॥अतएवातआदितिवक्तव्येदीर्घग्रहणमनंत्यस्यापिप्रश्चारव्यानयोरितिप्लुतंव्याचक्षाणपि ॥३३॥
र्तुमित्युक्तंहरदत्तदीक्षितप्रभृतिभिः॥अउतुरत्वातरूपसिद्धौत्वादित्येवप्लुतव्यावृत्तिंकुर्तुंशक्यते॥नचानंत्यस्य

श्री॰

पदस्यटेरित्यर्थात्पंचमीत्यादौप्लुताप्रसंगात्पुनरपिदीर्घग्रहणवैयर्थ्यं॥टेरित्यस्यवाक्येनैवसंबंधात्कृत्स्नसंबंधत्यागेमा
नाभावादनंत्यस्यपदस्यान्त्यःप्लुतोऽस्यस्तुवाक्यस्यटेरित्यर्थात्॥अतएवस्त्राघ्नोरित्येतत्रभाष्येतपरत्वाभावेपिप्लुतोनभवि
ष्यति।दूराद्धूतादावनुवादप्रसंगात्॥प्लुतस्यस्वविषयइष्यमाणत्वादित्युक्तं(भाष्ये)॥आदितितपरकरणात्तुनतदप्रवृत्तिःप्लुतस्यासि
द्धत्वात्।अतएवगीःपूरीत्यादौदीर्घः।अन्यथातस्यापीदुदितितपरत्वसामर्थ्यादप्रवृत्तिःस्याद्दीर्घग्रहणेतुतत्सामर्थ्यादसि
द्धस्यापिबाधःपत्वाकारांतरप्रश्लेषेणापिरत्नसुशकमितिभास्करस्तन्न।श्रूयमाणग्रहणगौरवस्यसमानत्वात्॥वर्णगौ
रवस्यज्ञानगौरवेणनियामीतव्यत्वात्।नचज्ञाजनोर्जेतिसूत्रेजायतेजानातीत्यादौह्रस्वादेशोप्यतोदीर्घोपिज्ञीतिदीर्घे
णसिद्धेदीर्घनिर्देशस्यागत्त्यापरिभाषाज्ञापकत्वपरभाष्यविरोधः।दीर्घेऽजोनिःसौइत्यादौप्लुतानापत्यातत्साधनेनज्ञा नी॰
इतिदीर्घोच्चारणसार्थक्यादितिवाच्यं॥नचयंदीर्घग्रहणसामर्थ्यादसिद्धस्यापिप्लुतस्यबाधमात्रंसाधयामः।अपितुवै
कल्पितत्वात्पाक्षिकामपप्रवृत्तिंव्यवस्थापयामः।गोज्ञादेशेपिप्लुतोनेष्टइत्येवभाष्याशयात्॥अस्तुवाज्ञादेशेपिप्लु

तस्तथापि तस्य वैकल्पिकत्वादप्रवृत्तौ ज्ञापकत्वस्य पाक्षिकत्वेन वर्णनात्॥ अत एव ऋत्यकादीयस इत्यत्राकारविधानमंगत्यप
रित्यागायां ज्ञापकमिति भाष्यं संगच्छते॥ प्लुतप्रवृत्तिप्रदेशे ज्ञापकांतरस्यावश्यं वक्तव्यत्वात्॥ एतेन दीर्घग्रहणं हलि लोप
इति सूत्रे हल्य इत्येव वक्तव्ये लोपग्रहणवत्स्पष्टार्थमिति शब्दरत्नोक्तिः प्रत्युक्ता॥ ग्रहणस्य तुल्यत्वाद्दृष्टांतासंगच्छते॥ अ
लोप इत्युक्ते वर्णगौरवमधिकं चेद् इत्युक्तेपि प्रक्रियायां परस्परप्रवृत्तिनिरूपणे गौरवमिति तुल्यं॥ कथमन्यथा ऽ अइउण् इति
सूत्रे दीर्घप्लुतवचनेन च संवृतनिवृत्त्यर्थो विवृतोपदेशः कर्तव्यः इत्यात्रां देवदत्ता३ इति॥ नैव लोके नैव वेदे दीर्घप्लुतौ संवृतौ
स्तः क्वै तर्हि विवृतौ यौ स्तौ स्तोत्र विषयत इति भाष्ये नैव लोक इति प्रतीकमुपादायासत्यपि सावर्ण्ये लिंगादकारस्य संवृतस्य वि
वृतौ दीर्घप्लुतौ न विषयतो पदयं मतो दीर्घो यस्मिन्नतो रोरप्लुत इत्याहेति भाव इति दीर्घग्रहणस्याज्ञापकत्वे रणनपरः प्रदी
पः संगच्छते॥ यद्यपि न संवृतौ दीर्घप्लुतौ किंतु विवृतौ तथापि नैतौ संवृतस्यास्यातां भिन्नप्रयत्नत्वेनांतरतम्याभा ॥३४॥
वात्॥ न चैकौ यणि व एच इगि वा नांतरतमावपि न विष्यतः॥ सामर्थ्येन तत्र तथांगीकारेपि रवट्वा छकमि

त्यादौ चरितार्थस्याकः सवर्णे इत्यादेर्विषये तथा कल्पने मानाभावो ज्ञापकं तु सामान्यापेक्षं सवर्णनीयमिति
प्राचीनपरिव्राजकविवरणे नुरोधत्वदन्ति नव विवरणेपि दर्शितो ह्यस्याशयः॥ तथा च ह्रस्वाभ्यामित्येतद्द्वा
ग्रमित्यस्योपलक्षणं प्रदीपे च सावर्ण्यपदमांतरतम्यस्योपलक्षणमित्युक्तं भवति॥ तदपि स्थानेन्तरतम इत्य
त्र सप्तम्यंतपाठमाश्रित्य तरतमयोः स्थानित्वप्रसंगे न्तरतमस्यैव स्थानित्वमिति नियमेनांतरतैस्यप नं॰
दस्थानित्वनिवृत्तिः क्रियते ई त्याद्युः॥ न स्कृतस्तु न केवलं धात्वादिस्थस्य विवृतोपदेशस्यैव दीर्घप्लुतनिवृत्तिः प्रयो
जनमपि त्वाच्छरसमाम्नायस्थस्यापि॥ न च अपि अच्छरसमाम्नाये संवृतोपदेश एव॥ तेन सावर्ण्ये संवृतयोर्द्विमात्रयोरग्रह
णेन ग्रहणाद्दीर्घप्लुतसंज्ञाप्रसक्त्या तयोः प्राप्तत्वात्तन्निवृत्त्यर्थत्वाविवृतोपदेशः कर्तव्यः॥ एवं चैवैतत्खंडनप्रवृत्तसंवृताकारेण
विवृतस्याकारस्य ग्रहणं सावर्ण्याभावान्नेष्यतिज्ञातिपक्षव्यनेदानसुपकृतरं इति रवट्वा छकमित्यादावकः सवर्णे दीर्घइ
त्यादेः कृपंचरितार्थतेति चिन्त्यमेतत्॥ तस्मात्संवृताकारेण द्विमात्रयोर्विवृतयोरग्रहणे ग्रहणाभावाद्दीर्घप्लुतसंज्ञयो
रभावादप्राप्तेस्तयोर्दीर्घप्लुतसंज्ञासङ्गावोनिंशानस्याप्यत इति प्रदीपग्रंथोपलक्षितो व्याख्येयो भाष्यं च नोपलक्षणीयं॥ नन्व

स्त्वप्लुतादन इति सामानाधिकरण्येनानुवादात्त्रिमात्रस्य विहितावर्णस्यासंहितायर्णग्रहणं प्लुतसंज्ञा च अनोदीर्घ। इत्यस्य

नुपि सदृशदीर्घकारादिप्रवर्त्तितनचारितार्थ्यान्द्विमात्रविहितापर्णस्यकपंदीर्घसंज्ञाज्ञापनमिति चेन्न। एवं हि ह्रस्वहिन्दुश्ता ष्वर

देदीर्घेणापि सिद्धे निर्बुं कुर्वंत्यनेस्यदितिवक्तव्येग्रहणादंतरमपरिभाषासंस्कारं विना अनोदीर्घापत्तेः सामान्येनैज्ञाप प्र ३ स्तादीवकुप्यन

नान्नियमादिधिविज्ञीयस्वादित्यजमनयात्रसक्त्यानुप्रसक्त्या। तस्माज्ज्ञापकं परिभाषाया तदनित्यत्वपर्णनं। अस्य अतिप्र इत्यर्थः।।३

तिक्रम्पनिर्णयं नान्यथावुधैः। येनै विधिरिति सूत्रे भाष्यस्य दृष्टेषा। न कुनू स्त्रोत्यत्र लिङ्सिचावात्मनेपदेष्विति न आत्मा

नेपदेष्वित्यस्य संबध्यते तानेन तत्वात्मनु जिङ् सिचा विलपीत्यत आह। एकयोगनिर्दिष्टानां सहैव प्रवृत्तिः सह वा निवृत्तिः

पाशब्द एवार्थो। एकार्थ्ये योगेन परस्परसंबंधेन निर्दिष्टानामर्थानां सहैव प्रवृत्तिर्निवृत्तिरित्यर्थः।। एककार्येसंनिप

त्यसमुपेतानां प्रयत्नस्तथा दर्शनात्। यथा जंतूनां दनायसमुपेतयोः सोमकचतुरो हितयोर्मध्ये पुरोहितस्य नरकपाते सो ।।३५

मकस्यापि नरके प्रवृत्तिः स्वर्गान्निवृत्तिरित्युपाख्यायते। ज्ञापकं चात्र लिङ्सिचावित्यत्र सिज्ञितत्वुक्तमाने हनः सिज्ञि

तिसूत्रे पुनः सिद्ग्रहणं। न एचेत्तुगाधिकारग्रा गानंङ्उत्तरपदाधिकारस्तु प्रागेगाधिकारादित्यनुपपन्नमेकयोगनिर्दिष्टत्वादत आह

एकयोगनिर्दिष्टानामेकदेशोप्यनुवर्त्तते।। तथा हि। शौणिधिस्त्रष्टनारायणास्यप्रशमायनगायद्यचनालिष्टनेपि पांउपसैनेनौमसौ

कस्य प्रवृत्तिः।। ज्ञापकमप्यत्र तस्मादिसुत्तरस्येत्यत्र निर्दिष्टपदपदिनीत्यनुवर्त्तमानेपुनरिति करणं छेच्छ्रपेतेपरिभाषिक्यै

नान्यासोरिति सूत्रभाष्ये स्पष्टं।। स्यादेतत्। दामन्धं ज्ञायनं। तात्रेत्यादौ संख्या यथादेङ्ः। बिन्यन संख्यादेरित्यनुपर्तिर्व्ययादेरि

ति निवृत्तमिस्यादेरेवमप्यनुपपत्तिः। संख्याव्ययेयेदिं द्वन्द्वस्तदर्थस्य च एकत्वादेकदेशानुवृत्तेरसंभवात्। सत्यं।। अर्था

धिकारपक्षे एर्वस्यैकत्वादिविच्छेदानगवान्तस्यादेकदेशानुवृत्तिः। शब्दाधिकारपक्षे तु द्वंद्वशब्दस्यैकत्वेपि तदेकदेशमात्रस्य

रितत्वप्रतिज्ञासामर्थ्यान्न तस्य दर्शशब्दान्तरसन्निधानेस्य योगान्तरे प्रवीतादोषाभावात्। तथा चैकस्मिन्नर्थे योगः संबं

धत्वेन निर्दिष्टानां समुदायाभिधायिद्वंद्वानिर्दिष्टानामिपरिभाषार्थः प्रकृतातिरिक्तस्तत्रे प्रदीपे प्रदर्शितः। तदेवं। एकमात्र

ज्ञापकन्यायौ मूलमत्र नातपिन्कृरितत्वप्रतिज्ञेति परिभाषार्थसंग्रहः। अत एव दामन्ध्यायनं तात्रेति सूत्रे भाष्ये संख्या

व्ययादेरिति द्वंद्वनिर्दिष्टादेकदेशस्य संख्याग्रहणस्यानुवृत्तिमुक्त्वा यथा प्रकृतात्रित्रिदित्यत्र तस्य पाक्षमूलेश्वतो मूल इत्यतो

मूल इत्यनुवर्त्तने पाक इत्तिनिरुक्तमिति द्वंद्वनिर्देशएव भाष्ये दृष्टांततयोदाहृतः।। न हि परितं प्रकृतान्निरितिसूत्रेष्यत्र पुनर्द्वं

हृन्निर्देशेवास्तुप्रीतिततः सुपि स्तेतावदेतोमूशसोरित्यत्रानुवर्त्तते। नवाग्रहणमपीतुल्याययाऽनुमागुणस्य पदे इत्यत्र
गाधिकारः प्रागंगाधिकारः प्रागंगाधिकारादित्यर्थकं निर्दृशः ओतोमूशसोरिति सूत्रे भाष्ये दृष्टान्ततयोदाहृतत्वादित्येन
प्रदीपप्रदर्शितपरिभाषार्थे भाष्यविरोध उद्भावनीयः। ननु नामन्यधातुजमाह निरुक्ते व्याकरणे शकटस्य च तोकमितु
कादित्यादीनामपि धातुप्रत्ययादिकल्पनायां सदंतत्वादेव प्रातिपदिकत्वसिद्धेरर्थवत्सूत्रं व्यर्थमत आह। उणा
दयोऽव्युत्पन्नानि प्रातिपदिकानि॥ तेनेशंखः षंढः इत्यादौ णत्वं नेत्यन्ति नेपोन रुरसरो ध्रूसर इत्यादौ प्रत्ययावयव
त्वाभावात्षत्वं न। नीर्यतेः किरन्नरस्य च इत्युणादिसूत्रे किनि इत्वे रपरत्वे रेफस्य घकरि जिघ्रि रिति अत्र धातुत्वाभा
वात् हलिचेति दीर्घो न भवति॥ अत्र च ज्ञापकं समर्थपसूत्रमेवेति प्राञ्चः। नच बहुपर्थ इत्याद्यर्थमन्यसादिति वाच्यं॥
तावन्मात्रार्थकत्वे बहुवृद्ध इत्येव कर्त्तुं शक्यत्वात्। नचैवमपि ग्रहणपरिभाषया गृहजको गोपदंशमित्यादौ रुदंतत्वे नाति
प्रसंगः। समासग्रहणस्य उक्तनियमस्यार्थवत्सूत्राय तत्वेनानिष्पन्नत्वादिति वाच्यं। तेनोक्तमित्यादि निर्देशे कृदंतत्वप्रयुक्त ।२६॥
प्रातिपदिकसंज्ञायाः ग्रहणपरिभाषया अप्रवृत्तेः ज्ञापनादिति तेषामाशय इत्यर्थवत्सूत्रे कैयटस्य हरेः। अथ बोधातः

कुमि १

कृद्ग्रहणमत्र ग्रहणेन सिद्धे कृद्ग्रहणं व्यर्थमिति ज्ञापकं। सकृं सेस्तुन कं सो अन्निधानादिति प्रत्ययस्य नुगिति सूत्रे कैयटे स्पष्टं।
आपेनेयीति सूत्रे भाष्ये स्पष्टैषा। किंतु नावर्यं सर्वशाब्युत्पन्नमेवांगा कर्त्तव्यमेषां। तिसृसूत्रे स्त्यादौ केषांचि कृद्रूप ग्रहणे वैयर्थ्यप्र
संगात्। तेन सर्पिषा धनुषेत्यादौ प्रत्ययावयवत्वात्षत्वं न वति सादेशप्रत्यययोरित्यत्र भाष्ये स्पष्टं। ग्रन्ति त्वावति सूत्रेन
गृग्रहणं नियमार्थमिति एकुलत्स्याविति सूत्रे भाष्ये उक्तमिति दिक्। ननु तिष्यपुनर्वस्वोरिति सूत्रे बहुवचनग्रहणं य
र्थं। नचोदितं तिष्यपुनर्वस्वी इत्यत्र जातिरप्राणिनामिति नित्ये कवद्भावेनैकवचनान्ततमागतिप्रसंगः। अप्राणिनामिति निषे
धेन तदभावादत आह॥ सर्वो द्वंद्वो विभाषयैकवद्भवति। तेवाचवशासंज्ञायनं वा चक्रवाकं याजकादिना इत्युत्तरं सिध्यति॥ व्या
र्थं द्वंद्व इति सूत्रेण समाहारेतरेतरयोगयोरविशेषेण द्वंद्वविधानान्नासिद्धेयम्। अस्याश्च विषयो यो द्वंद्वः प्राणी त्यादेक
वद्भावप्रकरणस्याविषयः॥ तत्र हि विधीनां वैयर्थ्यस्यान्यथा प्रसंगात्। अयमेव पशुगादीनां मिथः समाहार इति नियमार्थं त्वे
।तिष्यपुनर्वस्वोरिति बहुवचनग्रहणस्य वैयर्थ्यस्य पुनरपि तावदस्य प्रसंगात्। अतएव समाहारस्यैकत्वात्सिद्धे एकवचने
एकवद्भावप्रकरणात्प्राणपशुगादीनां समाहार एवेति नियमेन पुनः प्राण्यंगादीनामेव समाहार इत्यपीत्यर्थः प्रकृत परिभाषया

गुर्वं ध्यादिप्रवर्तनेन प्राणानन्दत्थीवास्थि। निवृत्या प्राणत्वमेवेत्यशक्ये प्रधानात्रान्यतः प्राणिनः ७

बहुवचनग्रहणज्ञापकत्वमर्थेन परं त्वाष्यतात्पर्यकैयटहरदत्तदीक्षितप्रभृतिभिर्वर्णितं। एतद्धादीनां विनापि केचित्समानि रप्राणि

नामित्येकवद्भावे प्राप्ते कचिन्न मृगाणां मृगैरेव शकुनीनां शकुनैरेवेति व्यतिकरनिरासार्थस्य मेकवद्भावप्रकरणे ऽप्याकरे॥ यत्तु

पाणिपादवादये त्या द्वौ वर्त्निपदार्थातिरिक्तसमाहारानुभवात्तस्य वादनकर्मत्वासंभवाच्चनतत्र द्वंद्वः किं तर्हि लक्षणादीएकव

द्भावप्रकरणं तु विध्यर्थमिति तिन्नैयायिकनव्यानां मतं॥ एकवद्भावविषये चात्रमं चशाब्लंफायननित्यादावेकवचनजातावाम्नाना चोदि

ते तिष्यपुनर्वस्वोर्जात्यप्राणिनामिति निषेधादप्राप्ते एकवचने वर्त्निपदार्थानुरोधि बहुवचनप्रसंगाद्यावर्त्याजाताद्यर्थेनति

ष्यपुनर्वस्वोरिति बहुवचनग्रहणेनोक्तपरिभाषाज्ञापनादिष्टसिद्धिरिति वाच्यं। अयोमयुः प्राणइतिश्रुतेरद्भिर्विनाम्ला

यमानप्राणिनामेव प्राणित्वं न च नेत्रप्राणिनं तथात्वे किं प्राणाएयात्र न वेतइतिति ष्यपुनर्वस्वोरिति सूत्रस्थभाष्योक्तपदान्तरे प्रा

णिनामितिनिषेधाप्रवृत्तेर्बहुवचनग्रहणव्यावर्त्यसद्भावात्परिभाषाज्ञापनस्यासंभवाप्रयमानत्वात्। अन्यथा तु बहुवचनग्रह

स्प २ णस्य व्यावर्त्यमेकवद्भावे नित्यप्राप्तत्वाद्विषयत्वं न तस्य इति चेन्न। नियतव्यक्तिविवक्षायां जातिपरत्वाभावादेकवद्भावाप्राप्तेरदोषात्॥ ॥३७॥

तस्यादितउदात्तमिति सूत्रे ह्रीरेद्रइति भाष्यप्रयोगे द्विवचनोपपत्तेः ... बहुवचनमेव वर्णितत्वात्। किंच मृगा मृगैरे शकुनीनो वैरे वेति

निरासार्थवचनारंभे गौरश्वतवदानकर्मत्वं कुतः समाहारे ऽसंतवादानर्थक्यात्तदंगे पितित्वातायाप्रश्वांविंशतिर्वाह

येत्यादौ वाहनकर्मत्वदितिदिक्। ननु ब्राह्मणवत्साच ब्राह्मणीवत्सश्चेत्यादौ पुमान्स्त्रिया येत्येकशेषापत्तिः स्त्रीत्वं पुं

स्त्वातिरिक्तकृतविशेषाभावादत आह॥ प्रधानाप्रधानयोः प्रधाने कार्यसंप्रत्ययः॥ तेन प्रधानस्त्रीत्वपुंस्त्वातिरिक्तो

प्रधानस्त्रीत्वपुंस्त्वकृतविशेषस्यापि सत्वेन तद्दोषः। स्पष्टं चेदं पुमान्स्त्रियानपुंसकमनपुंसकेनेतिसूत्रयोर्भाष्ये॥ अ

त्र च मूलं लोके प्रधानकार्यबलीयस्त्वस्य दर्शनं ज्ञापकं चानेकमन्यपदार्थे इति सूत्रे ऽनेकग्रहणं॥ तद्धि स्वपदार्थेऽपि क्वचित्

गुरित्यादावन्यपदार्थेऽपि कर्मधारयेनैकं द्विकालइत्यादौ चरितार्थस्य बहुव्रीहेर्बाधो मा भूद्बहुव्रीहिरितितत्परत्वात्तद्बाध

नं मिति तेन दर्शितं तां प्रधानकार्यस्य बलीयस्त्वादेव तु परमपि बहुव्रीहिं बाधित्वा तत्पुरुषः एवस्यादिति

तद्वैयर्थ्यस्य स्पष्टमेव। परमपि च प्रधानं कार्यं प्रतिनप्राबल्यं प्रयोजयत्येर्वमंतरंगोपजीव्यं च पीताकडारस्सूत्रे भाष्ये॥

कु २ अत एव ह्वाघकुडि ति सूत्रे श्रीपूयमानपदं नज्ञानज्ञापनयोर्विषयस्य सत्वन स्वेच्छाविषयत्वा विशेषेपि ज्ञापनविषय

स्यैव ग्रहणं प्रधानकार्यत्वादित्याद्येनदेवदत्ता यज्ञाघतेइत्युदाहरणं देयदत्ता ऽस्ताघमानस्ती श्लाघांतमेव ज्ञापयितुमिच्छ

तीर्थ इति जयादित्येन व्याख्यातं । देवदत्ताय श्लाघमानः परस्त्रीभ्यः इति न हि प्रयोगानुसारात् केवल धात्वर्थकर्मैव ज्ञापनवि
षयो धात्वर्थे ज्ञाप्यते किं तु धात्वर्थकर्मातिरिक्तोपि ज्ञापनविषयो धात्वर्थे ज्ञाप्यते तेन देवदत्ताय श्लाघते इत्यस्य कं चिच्छ्ला
घमानस्तां श्लाघां देवदत्तं ज्ञापयतीत्यर्थ इत्यर्थनिरूपणं प्रदर्शयन् प्रधानकार्यस्य न्यायत्वं मन्यते ॥ अत्रापि पक्षे श्लाघाक
र्मत्वाद् द्वितीयायां प्राप्तायां तेन श्लाघाकर्मत्वेनाभिप्रेयमाणत्वात् संप्रदानत्वे सिद्धे शेषत्वविवक्षायां प्राप्तषष्ठीबाधना
र्थं वचनमिति हरदत्तग्रंथ एव स्पष्टं एवं च हृदयमपीदं श्लाघ्यं श्लाघते इति प्रतीकं धृत्वा व्याख्यायां तं स्तौतीत्यर्थः श्ला
घ्यमानं परं श्लाघ्यं कथयत्यर्थ इत्येवमुपनिबद्धं मनोरमायां दीक्षितैः ॥ यत्तु श्लाघपक्षे तरंगत्वाज्ज्ञानकर्मैव ज्ञी
प्स्यमानपरं नग्रहणं त्वेव प्रधानकार्यत्वाज्ज्ञापनकर्मणि संप्रदानत्वं स्तौतीत्यस्य च स्तुत्वा परस्मै बोधयतीत्यर्थ
इति शब्दरत्नोपदर्शितं मनोरमाव्याख्यानं तु तन्मतविरुद्धत्वाद् मनोरमायां पक्षद्वयेपि ज्ञानकर्मत्वाप्रदर्श
नात् स्वयमव्याख्यानत्वात् तथाव्याख्यातुमशक्यत्वाच्च । तदपि स्थितं । मंजूषायामुक्तं । ज्ञापनकर्मणः केवल ॥३९॥
लस्य च ग्रहणे ज्ञाप्यमान इत्येव वदेत् ज्ञीप्समानपदेनेच्छाविषयत्वाविशेषात् ज्ञानज्ञापनकर्मणोरुभयोर